

УДК 343.147

Б. М. Дердюк
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ОГЛЯДУ З ІНШИМИ СЛІДЧИМИ (РОЗШУКОВИМИ) ДІЯМИ

Актуальність теми зумовлена тим, що проблема розкриття й розслідування злочинів є однією з найбільш складних у боротьбі зі злочинністю, у зв'язку з чим удосконалення процесуального порядку й тактики провадження слідчих (розшукових) дій і використання їхніх результатів у доказуванні є одним із провідних завдань як кримінального процесуального права, так і криміналістики.

Найбільше поширеною з усіх слідчих дій, що трапляється практично в кожному кримінальному провадженні, є слідчий огляд. Практика засвідчує, що від результативності й своєчасності проведення слідчого огляду здебільшого залежить успіх усього провадження.

Аналізу проблемних питань огляду як слідчої дії приділено увагу науковцями в галузі кримінального процесу, криміналістики, судової психології. Значний внесок у розроблення цих питань зробили вчені України та інших держав: В.І. Алексійчук, Ю.П. Аленін, О.Я. Баєв, В.Д. Басай, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.В. Весельський, А.І. Вінберг, О.П. Довгополик, В.І. Громов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, В.І. Цимбалюк, В.Ю. Шепітько та ін.

Однак комплексна розробка цієї проблеми в криміналістичній науці не проводилася. Існує ще багато питань, які потребують більш детального й комплексного вирішення.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з урахуванням сучасних потреб практики розслідування злочинів на основі криміналістичних знань визначити співвідношення огляду з іншими слідчими (розшуковими) діями.

Завдання статті – проведення комплексного аналізу співвідношення огляду з іншими слідчими (розшуковими) діями.

У ході досудового розслідування злочинів доволі розповсюдженими є ситуації, коли слідчому доводиться самому вибирати, яку саме процесуальну дію потрібно провести. У таких випадках важливо визначити, чи зможе певна дія сприяти досягненню пізнавальної мети на тому або іншому етапі досудового розслідування.

Правильний вибір процесуальної дії, необхідної в кожному конкретному випадку, сприятиме оптимізації процесу розслідування злочинів під час провадження кримінально-процесуальної діяльності.

За своєю сутністю огляд має деяку схожість з іншими слідчими (розшуковими) діями, зокрема з обшуком, експертизою, слідчим експериментом тощо, водночас він принципово відрізняється від них як за своєю природою, так і процесуальними й тактичними основами проведення.

Значна схожість основних процесуальних і деяких тактичних засад регламентації та проведення спостерігається між оглядом і слідчим експериментом. Ці дві слідчі (розшукові) дії врегульовуються в главі 20 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, норми багатьох статей цієї глави розповсюджуються на проведення як слідчого експерименту, так і огляду. Зокрема, відповідно до загальної норми ч. 1 ст. 233 КПК України, ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою (незалежно від того, потрібно провести огляд, обшук чи слідчий експеримент) інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді чи у випадках невідкладності. Ця процесуальна норма деталізується в ч. 5 ст. 240 КПК України, де зазначається лише про добровільну згоду особи або наявність ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором. Випадки невідкладності під час проведення слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи, на відміну від огляду цих об'єктів, у КПК України наразі не передбачаються [1, с. 676].

Огляд як самостійна слідча (розшукова) дія й в інших аспектах подібна до слідчого експерименту. Під час проведення слідчого експерименту можна не лише вилучити сліди чи інші матеріальні об'єкти, які при цьому підлягають обов'язково огляду. Ця слідча дія, відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України, проводиться з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. У цих випадках слідчий може виїхати на місце й у присутності понятих, а в необхідних випадках з участю спеціаліста, свідка, потерпілого, підозрюваного відтворити дії, обстановку, обставини певної події, провести необхідні дослідження чи випробування.

Слідчий експеримент є досить складною слідчою (розшуковою) дією за особливостями організації та процесуального порядку проведення й характером тактичних прийомів, які при цьо-

му застосовуються. Від огляду він відрізняється передусім тим, що в процесі проведення огляду слідчий сприймає не саму подію, а її сліди, відображення, тоді як під час слідчого експерименту сприймається й подія, і її результат. Під час огляду слідчий відшукує та фіксує матеріальні сліди, об'єкти. Натомість у ході слідчого експерименту дослідженню піддаються різні за змістом джерела доказів, у тому числі дані огляду місця події, показання обвинувачених, свідків, потерпілих [2, с. 46]. Різняться між собою також мета й методи проведення цих двох слідчих (розшукових) дій, їхні засоби та завдання, місце й час проведення, отримані при цьому результати.

З оглядом також співвідноситься обшук. Так, сутність огляду включає в себе виявлення, збирання, закріплення слідів і речових доказів, які надалі використовуються з метою встановлення відомостей про подію злочину, особу, яка його вчинила, та інші важливі для кримінального провадження обставини. Під час огляду слідчий за допомогою органів чуття переконається в існуванні й характері фактів, що мають істотне значення для справи. При цьому огляд передбачає пошукові дії, однак заходи примусового характеру під час його проведення, за загальним правилом, відсутні. Виняток становить лише огляд житла чи іншого володіння особи, що, як і обшук житла чи іншого володіння особи, проводиться за ухвалою слідчого судді.

Сутністю обшуку є примусовий пошук і вилучення речових доказів, цінностей, інших об'єктів, які можуть знаходитися в певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи [3, с. 48].

Незважаючи на різницю мети, умов проведення і процесуальної регламентації, психологічна основа огляду й обшуку однорідна. Під час обшуку, як і огляду, слідчому властивий аналогічний психологічний настрій, він виявляє цілеспрямовану увагу та професійне спостереження за учасниками проведення цих двох слідчих (розшукових) дій. Пошукова діяльність слідчого в процесі огляду неможлива без аналітичного мислення, творчої уяви, за допомогою яких формуються відповіді на питання, що виникають у ході огляду, моделюється механізм події злочину. Тож позитивні результати огляду й обшуку зумовлюються не лише спостережливостю слідчого, а й умінням зрозуміти психологічний склад злочинця, його наміри, логіку поведінки [4, с. 34].

Робота слідчого під час огляду відбувається за схемою: пошук слідів і їх зіставлення, моделювання особи злочинця, відновлення механізму злочину. Особа злочинця, його дії, наміри подумки відтворюються слідчим на основі виявлення та розуміння слідів цих дій. Це надає можливість відшукати матеріальні сліди злочину, їх вилучити й досліджувати.

Натомість під час обшуку, як вважає В.І. Попов, має місце зворотній рух психологічних процесів. На основі показань осіб, які знають обшукуваного, вивчення різноманітного характеризувального матеріалу, особистих спостережень слідчий моделює психологічний стан обшукуваної особи, урахувуючи її настанови, нахили, навички, намагається визначити, де і як у цій обстановці вона зробила схованку [5, с. 57].

Як слушно зазначає О.В. Коновалова, відмінність обшуку від огляду, крім деяких процесуальних відмінностей, що не вимагаються під час огляду, полягає в тому, що завданням обшуку є виявлення та вилучення у визначених осіб чи приміщеннях, як правило, прихованих об'єктів [3, с. 179].

Під час огляду необхідною є наявність лише фактичних підстав для його проведення, а юридичні підстави (винесення постанови, ухвали), на відміну від обшуку, як такі відсутні (крім огляду житла чи іншого володіння особи, де передбачається наявність ухвали слідчого судді). Крім того, починаючи огляд, слідчий не знає й не може передбачити, які об'єкти він виявить. Готуючись до обшуку, слідчий має достатні підстави вважати, що відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, знаряддя злочину або майно, яке здобуто в результаті його вчинення, чи розшукуваних осіб можна виявити під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії (ч. 1 ст. 234 КПК України) [6, с. 244].

Під час проведення огляду та обшуку виявлення й вилучення об'єктів є лише першим етапом, за яким відбуваються вивчення їхніх ознак і властивостей, оцінювання, з'ясування за їх допомогою обставин справи. Проте об'єкти обшуку вилучаються в примусовому порядку, а під час огляду – за загальним правилом без застосування заходів процесуального примусу.

З оглядом співвідноситься також пред'явлення для впізнання. Закон надає право слідчому в разі необхідності пред'явити для впізнання особу або річ раніше допитаною особою, яка впізнає (ст. ст. 228–232 КПК України). Сутність цієї слідчої (розшукової) дії полягає в розумовому порівнянні особою, котра впізнає, об'єктів із тим об'єктом, який вона бачила раніше, сприйняла його прикмети й описала їх у протоколі свого допиту, з метою його ототожнення чи встановлення групової належності. Під час пред'явлення для впізнання той, хто впізнає, проводить огляд пред'явлених йому об'єктів. Однак такий огляд не є одним із видів слідчого огляду, тому що при пред'явленні для впізнання встановлюється лише наявність чи відсутність раніше відомих тому, хто впізнає, ознак впізнаваного об'єкта, тоді як слідчим оглядом виявляються раніше невідомі ознаки об'єкта, що оглядається [7, с. 47].

Співвідноситься огляд і з такою негласною слідчою (розшуковою) дією, як накладення арешту на кореспонденцію. Для того щоб накласти арешт на кореспонденцію, потрібна наявність достатніх підстав уважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, речі й документи, які мають значення для досудового розслідування. Щоб виявити ці дані про вчинення злочину або ознаки речей чи документів, у слідчого виникає необхідність їх огляду. У ч. 1 ст. 262 КПК України вказується, що огляд затриманої кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію, за участю представника цієї установи, а за необхідності спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий вирішує питання про відкриття й оглядає затриману кореспонденцію.

Під час цього огляду слідчий використовує загальні тактичні прийоми, притаманні таким видам огляду, як огляд речей чи документів, визначені в ч. 1 ст. 237 КПК України. Істотна відмінність огляду кореспонденції від указаних видів огляду полягає в тому, що огляд кореспонденції є складовою самостійної негласної слідчої (розшукової) дії – накладення арешту на кореспонденцію, процесуальний порядок проведення якої визначено в главі 21 КПК України [8, с. 79].

При цьому основна мета такої дії – виявлення в кореспонденції речей (у тому числі речовин), документів, що мають значення для досудового розслідування. Відповідно, процесуальний порядок огляду кореспонденції визначається окремою ст. 262 КПК України. Натомість огляду як самостійній слідчій (розшуковій) дії присвячено в КПК України ст. ст. 233, 237, 238 і деякі інші.

Можна сказати й про співвідношення огляду з такою слідчою дією, як призначення експертизи, сутністю якої є дослідження виявлених у ході розслідування матеріалів і об'єктів експертами за дорученням слідчого з використанням новітніх досягнень науки й техніки, що надає реальну можливість здобувати відомості про факти, які мають важливе значення для виконання завдань кримінального судочинства.

На місці події нерідкісними є випадки, коли при візуальному спостереженні предметів неможливо виявити й зафіксувати невидимі або слабо видимі сліди мікрооб'єктів, папілярні візерунки. У такому випадку виявлені предмети описуються, належним чином упаковуються та направляються в експертно-криміналістичні заклади для виявлення й закріплення слідів [8, с. 81].

Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України, експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за до-

рученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Виявлення матеріальних об'єктів, які потребують дослідження, належить до завдань слідчого, а не експерта. Питання про те, чи необхідні спеціальні знання для вирішення питань, що виникли, слідчий, згідно з ч. 1 ст. 40 КПК України, у кожній конкретній ситуації вирішує самостійно, крім випадків обов'язкового проведення експертиз, визначених у ч. 2 ст. 242 КПК України [9, с. 588].

Призначення експертизи відрізняється від слідчого огляду метою та процесуальним порядком проведення. Процес виявлення, дослідження об'єктів і предметів на місці огляду здійснюється, як правило, без винесення про те відповідної постанови, а для проведення експертизи має бути письмове звернення сторони кримінального провадження, у тому числі слідчого як представника сторони обвинувачення. Також ці слідчі дії різняться за суб'єктами їх проведення. Як правильно зазначає Ю.П. Аленін, одна з особливостей експертизи як засобу доказування в кримінальних справах полягає в тому, що за її допомогою досліджуються матеріали, які збираються самим слідчим. Тому ефективність використання результатів експертизи залежить насамперед від ефективності діяльності самого слідчого у виявленні відповідних об'єктів [10, с. 184].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що огляд – це самостійна слідча (розшукова) дія, визначена главою 20 КПК України. Незважаючи на наявність спільних рис з іншими процесуальними діями, у кожному конкретному випадку вони різняться метою, складом учасників, процесуальним порядком або тактичними прийомами проведення. Необхідність такого розмежування має не лише теоретичне, а й практичне значення, зокрема під час вирішення слідчим питання, яку саме слідчу дію і з якою метою необхідно провести, який при цьому можливо одержати результат і як його використати в майбутньому.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
2. Гаврилин Ю.В. Криміналістика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Ю.В. Гаврилин, Н.Г. Шурухнов. – М. : Юрист, 2004. – 345 с.
3. Коновалова В.О. Слідчий огляд. Криміналістика : [підручник] / В.О. Коновалова ; за ред. В.Ю. Шепітька. – К. : Вид. дім Ін Юре, 2001. – 377 с.
4. Романенко Д.О. Психологічні аспекти огляду місця події : [монографія] / Д.О. Романенко. – Луганськ : Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренко, 2008. – 180 с.

5. Попов И.В. Необходимость повышения качества фиксации следов на месте происшествия / И.В. Попов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренко. – 2009. – № 1. – Ч. 2. – С. 57–63.

6. Салтевський М.В. Криміналістика в сучасному викладі / М.В. Салтевський. – К. : КОНДОР, 2005. – 590 с.

7. Зарубенко О.В. Співвідношення огляду з іншими процесуальними діями за КПК України / О.В. Зарубенко // Закон и жизнь. – 2013. – № 3. – С. 45–48.

8. Слідчі (розшукові) дії : [навчальний посібник] / [О.В. Авраменко, Р.І. Благути, Ю.В. Гуцуляк та ін.] ; за заг. ред. Р.І. Благути, Є.В. Пряхіна. – Львів : ЛьвДУВС, 2014. – 416 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

10. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий : [монография] / Ю.П. Аленин. – Кировоград : Центрально-Украинское издательство, 2002. – 264 с.

Анотація

Дердюк Б. М. Співвідношення огляду з іншими слідчими (розшуковими) діями. – Стаття.

У статті розглядаються питання співвідношення огляду з іншими слідчими (розшуковими) діями. Визначено, що найбільш поширеною з усіх слідчих дій, що трапляється практично в кожному кримінальному провадженні, є слідчий огляд. Практика засвідчує, що від результативності й своєчасності проведення слідчого огляду здебільшого залежить успіх усього провадження. За своє сутністю огляд має деяку схожість з іншими слідчими (розшуковими) діями, зокрема з обшуком, експертизою, слідчим експериментом тощо, водночас він принципово відрізняється від них як за своєю природою, так і процесуальними й тактичними основами проведення.

Ключові слова: огляд, слідчий огляд, слідча (розшукова) дія, мета огляду, значення огляду.

Аннотация

Дердюк Б. М. Соотношение осмотра с другими следственными (розыскными) действиями. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы соотношения осмотра с другими следственными (розыскными) действиями. Определено, что наиболее распространенным из всех следственных действий, которое встречается практически в каждом уголовном судопроизводстве, является следственный осмотр. Практика показывает, что от результативности и своевременности проведения следственного осмотра в основном зависит успех всего расследования. По своей сути осмотр в некоторой степени схож с иными следственными (розыскными) действиями, в частности с обыском, экспертизой, следственным экспериментом и другими, в то же время он принципиально отличается от них как по своей природе, так и процессуальным и тактическим основаниям проведения.

Ключевые слова: осмотр, следственный осмотр, следственное (розыскное) действие, цель осмотра, значение осмотра.

Summary

Derdyuk B. M. Correlation of examination and other investigative (search) actions. – Article.

This article deals with the issues of correlation of examination and other investigative (search) actions. The author has established that investigative examination is most widely spread among all the investigative (search) actions and is present in almost every criminal investigation. Practice shows that productivity and promptness of performing an investigative examination in most cases determines success of the whole investigation. Investigative examination in its essence is similar to other investigative (search) actions like search, forensic expertise, investigative experiment and others, at the same time it is absolutely different from them in nature and in procedural and tactical grounds of conducting.

Key words: examination, investigative examination, investigative (search) action, aim of examination, importance of examination.